DOI: 10.5281/zenodo.4743422
CZU: 72(478-25)(092)+929:72

Aliona GRATI

Mariana ŞLAPAC

Alla CHASTINA

ALEXANDRU BERNARDAZZI: CONTRIBUȚII LA ESTETICA ORAȘULUI CHIȘINĂU

Prin subiectul pe care îl tratează, acest dialog se înscrie în aria discuțiilor și cercetărilor științifice dedicate personalităților remarcabile ale Chișinăului. Cu ocazia celebrării a celor 190 ani de la nașterea lui Alexandru Bernardazzi, am invitat la un dialog două personalități cunoscute în mediul academic.

Doamna Mariana Șlapac, membru corespondent al Academiei de Științe a Moldovei, doctor habilitat în studiul artelor, cercetător principal, inclusiv la Institutul de Cercetare și Inovare al Universității de Stat din Moldova, este autoarea mai multor studii despre istoria și teoria arhitecturii, istoria urbanismului. Printre numeroasele ei articole, studii și cărți publicate se numără titluri mai mult decât relevante pentru tema noastră: *Cetatea Albă. Studiu de arhitectură medievală militară*, *Cetăți medievale din Moldova (mijlocul secolului al XIV-lea – mijlocul secolului al XVI-lea)*, *Arta urbanismului în Republica Moldova*; *Comparative Castellogy. Discipline „In Statu Nascendi”*, *Cetățile bastionare din Moldova (sfârșitul secolului al XVII-lea – mijlocul secolului al XIX-lea)* ș.a.

Doamnă Alla Ceastina, doctor în studiul artelor, cercetător științific coordonator, inclusiv la Institutul de Cercetare și Inovare al Universității de Stat din Moldova este unul dintre cei mai avizați cunoscători ai creației lui Alexandru Bernardazzi, pe care a cunoscut-o și a valorificat-o ani la rând, descoperind din arhive noi și noi informații despre el. Se cuvine de remarcat una din monografiile de interes, *Архитекторы Бессарабии (первоя половина XIX века)* [Arhitecții Basarabiei din prima jumătate a secolului al XIX-lea], în care doamna Alla Ceastina acordă un spațiu important celui mai prolific și important arhitect al orașului Chișinău.

E-ISSN 1857-2537

AG: Stimată doamnă doctor Alla Ceastina, aveți experiența de ani de zile, soldată cu importante realizări științifice într-un domeniu ce ține de viața și activitatea lui Alexandru Bernardazzi. Anul acesta, în luna iulie, faimosul arhitect al Chișinăului de altădată va consemna 190 de ani de la naștere. Este o dată-reper pe care, noi, chișinăuienii, nu o putem ignora. Cu certitudine, acest reper va provoca o reanimare a discuțiilor și cercetărilor în rândurile specialiștilor, savanților din studiul artelor. Vă rog frumos, pentru început, să formulați care este însemnătatea acestei personalități în cultura epocii și dacă, acum, peste aproape 200 de ani, contribuțiile lui mai au însemnătate, valoare.

AC: E adevărat, în acest an se împlinesc 190 de ani de la nașterea talentatului arhitect de origine italiană din Elveția, Alexandru Iosifovici / Osipovici Bernardazzi (1831–1907). Potrivit unui studiu realizat de Isaak Bubis și publicat în anul 1997 în monografia *Arhitectul Bernardazzi*, Alexandru, fiul lui Giuseppe (Iosif) Bernardazzi s-a născut la 1 iulie 1831 în orașul Piatigorsk, și nu la 2 iulie, după cum menționează diferite surse. Mie personal îmi este greu să afirm care din aceste date este una exactă. Astfel de informații ar trebui căutate, cel mai probabil, la Arhiva din Stavropol. Însă documentul despre moartea arhitectului se păstrează la Arhiva Națională a Republicii Moldova. Eu însămi am publicat pentru prima dată acest document în 2008, în revista „Analecta Catolica III" (2007). Potrivit acestui document, Alexandru Bernardazzi a murit la 14 august 1907. Și cartea Bisericii Luterane din Chișinău confirmă că el avea în acel moment 76 de ani, 1 lună și 13 zile. Un calcul simplu ne permite să concluzionăm că data nașterii ar putea fi 1 iulie 1831 și acest fapt este documentat. Cu toate acestea, doar consemnarea nașterii din Piatigorsk poate clarifica cu exactitate de 100 % data nașterii sale: 1 sau 2 iulie. Acum să ne întoarcem nemijlocit la personalitatea lui Alexandru Bernardazzi.

Arhitectul s-a făcut cunoscut prin crearea unor construcții arhitecturale în mai multe orașe din Ucraina, precum Odessa, Fastiv și altele, dar și în unele orașe și sate din Basarabia, inclusiv în Chișinău. A elaborat două mari proiecte pentru Varșovia. Alexandru Bernardazzi încheie pleiada arhitecților basarabeni din prima jumătate a secolului al XIX-lea, iar numele lui reprezintă începutul unei alte perioade cu adevărat noi în arhitectura din Basarabia. „Un idealist tipic, în sensul strict al cuvântului, dacă prin idealism se înțelege o credință de neclintit în demnitatea intrinsecă a personalității umane și în triumful suprem al esențelor eterne ale vieții – iubirea, bunătatea și frumusețea".

Anume lui, arhitectului talentat, născut într-o familie de arhitecți de origine italiană, i-a fost destinat să devină autorul multor clădiri și construcții din Basarabia, printre care sunt palate elegante, conace, biserici, parcuri și altele. Pe bună dreptate, el poate fi numit cel mai strălucit maestru al cărui talent este întruchipat azi în numeroasele sale monumentele de arhitectură, inclusiv și în cele din Republica Moldova.

Alexandru Bernardazzi avea, de asemenea activitate, științifică și socială. Nu în zadar se spune că omul talentat e priceput în toate. El a participat la lucrările Societății Tehnice Imperiale Ruse, la câteva congrese ale arhitecților ruși desfășurate la Sankt Petersburg. Prin discursurile și rapoartele sale: *Câteva gânduri despre amenajarea foaierelor în teatrul modern* [Некоторые мысли об устройстве

Alexandru BERNARDAZZI.

фойе в современном театре], *Cu privire la problema protecției antiincendiare a clădirilor* [К вопросу пожарной безопасности строений], *Despre ferestre* [Об окнах] și altele dedicate diferitor probleme de arhitectură, Bernardazzi s-a afirmat în calitate de cercetător și ca personalitate de creație.

De asemenea, a fost ales în unanimitate în Duma orășenească. În calitate de deputat, el putea influența în mod direct planificarea urbană. În fond, este bine cunoscută colaborarea sa cu unul dintre cei mai buni primari ai orașului Chișinău. Atunci se numea – *gorodskoi golova* (funcție din timpul Imperiului Rus), este vorba despre Carol Schmidt, care, apropo, anul acesta, pe 25 iunie, marchează 175 de ani de la naștere. Împreună s-au angajat să amelioreze infrastructura Chișinăului, mai concret, s-au ocupat de pavarea străzilor și trotuarelor, amenajarea pieților și parcurilor, utilizarea spațiilor libere, punând accent pe aspectul arhitectural al Chișinăului, care se vroia să fie demn de numele „oraș european".

AG: Stimată doamnă membru corespondent Mariana Șlapac, vă rog să ne spuneți dacă există, în prezent, vreo lucrare de anvergură care să sintetizeze și să caracterizeze creațiile lui Alexandru Bernardazzi, în general, și cele din Chișinău, în particular. Vă rog să ne vorbiți despre lucrările scrise, în acest sens, în limba română sau în alte limbi de circulație internațională.

MȘ: Viața și activitatea acestui arhitect ilustru au atras atenția mai multor cercetători. Un studiu științific cu caracter monografic dedicat dinastiei arhitecților Bernardazzi aparține inginerului Isaak Bubis. Lucrarea se bazează pe un serios suport documentar, inclusiv pe materiale selectate din diverse arhive. Aici sunt puse în valoare pentru prima dată mai multe date referitoare la dinastia Bernardazzi. Monografia conține informații inedite privind biografia lui Alexandru Bernardazzi, activitatea lui arhitecturală, urbanistică, științifică și obștească, descrieri ale unor monumente de arhitectură ș.a. Specificul arhitectural al unor opere bernardazziene este tratat în plan comparatist cu al altor construcții arhitecturale apărute la acea vreme în diferite țări ale Europei. Monografia este prețioasă și prin faptul că include un arbore genealogic al familiei Bernardazzi.

Un ciclu de lucrări științifice la tema enunțată a fost realizat de muzeograful Ludmila Năstase care a creionat portretul de creație al arhitectului Alexandru Bernardazzi, semnând pagini despre biografia și creația maestrului și a reprezentanților dinastiei Bernardazzi. Date interesante despre operele din Basarabia ale lui Alexandru Bernardazzi pot fi găsite în publicațiile semnate de arhitecții Iaroslav Taras, Bronislav Morgun, Vasili Borovski, Natalia

Iurcenco și Tamara Nesterov, istoricii Petru Starostenco, Iurie Colesnic și Svetlana Romanova, criticii de artă Liliana Condraticova și Tatiana Migulina, ziaristul Gheorghe Remenco ș.a. Am realizat și eu o emisiune televizată dedicată creației maestrului Bernardazzi.

Printre lucrările editate de autorii ucraineni se cer menționate cele aparținând arhitecților Vladimir Timofeenko și Iuri Pismak, istoricilor Valentin Piliavski, Anatoli Jesan, Roman Moskalenko ș.a. Aceste publicații contribuie, într-o măsură sau alta, la elucidarea anumitor aspecte legate de patrimoniul bernardazzian de la Odessa, Fastiv, Eupatoria, Korobcino ș.a.

Unele informații despre Alexandru Bernardazzi sunt incluse în lucrările cercetătorilor americani. Le putem găsi în monografia dedicată istoriei orașului Odessa, realizată de Patricia Herlihy, și în volumul consacrat comerțului în cultura urbană rusă, semnat de Wiliam Craft Brumfield.

În ultimii ani, un aport important la cercetarea subiectului enunțat este adus de criticul de arhitectură Alla Ceastina care se axează pe activitatea arhitecților și inginerilor cadastrali în Basarabia secolului al XIX-lea. Este meritul cercetătoarei de a îmbogăți substanțial baza de date arhivistice cu documente inedite descoperite în Republica Moldova, Ucraina, Rusia și alte țări. Sper ca în viitorul apropiat să-și facă apariția un nou studiu monografic dedicat acestui arhitect reputat, elaborat de colega mea, Alla Ceastina.

AG: Stimată doamnă Alla Ceastina, v-am auzit odată cum vorbeați cu implicare și în cunoștință de cauză despre „dinastia Bernardazzi". Vă rog să ne spuneți povestea acestei dinastii.

AC: Într-adevăr, știm despre dinastia Bernardazzi că este originară din locurile pitorești ale municipalității Pambio, ce aparține cantonului Ticino din Elveția. Este aproape de orașul Lugano, situat la granița cu Italia. Aici s-a născut dinastia de arhitecți Bernardazzi. Isaak Bubis a elaborat un mic arbore genealogic pe baza datelor colectate în Elveția, Sankt Petersburg, Piatigorsk și Chișinău. Potrivit cercetărilor lui, la Institutul de Heraldică din orașul Lugano se păstrează stema familiei Bernardazzi. Capul familiei Bernardazzi a fost Carlo Domenico Antonio. Nu există dovezi documentare că acesta ar fi fost arhitect, dar, cel mai probabil, arhitectura i-a fost aproape, deoarece anume el a fost cel care a susținut alegerea profesiei de arhitect a celor patru fii ai săi: Vincenzo, Giuseppe, Antonio și Giovanni. De asemenea, Carlo Domenico Antonio Bernardazzi a văzut perspectivele manifestării creativității fiilor săi anume la Sankt Petersburg, un oraș care începuse să se construiască rapid în acea perioadă a secolului al XIX-lea, fiind capitala Imperiului Rus.

În 1816, Vincenzo a sosit la Sankt Petersburg, unde împăratul Alexandru I îl numise specialist în construcții din piatră. Apoi, după Vincenzo, la Sankt Petersburg au venit alți doi frați: Giuseppe și Giovanni. Desigur, ne interesează mai ales evoluția lui Giuseppe (Iosif), deoarece anume el este tatăl lui Alexandru Bernardazzi. Încă din copilărie, Giuseppe a fost atras de studiul artei. După ce a studiat la Academia Regală din Milano, în 1819, el și fratele său Giovanni au ajuns la Sankt Petersburg și, împreună cu Vincenzo, au participat la construcția celebrei Catedrale Sfântul Isaac. În 1821 li s-a alăturat Antonio. Împăratul Alexandru I a apreciat la cel mai înalt nivel meritele lui Giuseppe Bernadazzi, căruia i-a reușit

nu numai să-l înlocuiască pe fratele său mai mare, Vincenzo, care revenise în Elveția, dar și să-l depășească prin talentul său, remarcându-se în timpul construcției Catedralei Sfântul Isaac. Apropo, fiul lui Vincenzo Bernardazzi, Giuseppe Bernardazzi Jr. (1816–1891), a continuat la rândul său tradiția arhitecturală. El a ajuns la Sankt Petersburg pentru a contribui la decorarea Palatului de Iarnă. În ceea ce îl privește pe Giuseppe Bernardazzi, după trei ani de muncă, a fost numit membru în Comisia pentru lucrări publice. Mai târziu, el și fratele său Giovanni au fost trimiși în Caucaz cu scopul de a dezvolta și a îmbunătăți izvoarele de apă minerală și de a construi stațiuni turistice. Anume ei au devenit fondatorii orașului Goryachevodsk (Piatigorsk). Potrivit Arhivelor de Stat din regiunea Stavropol, Ivan Bernardazzi (Giovanni) a fost premiat „pentru rezultate excelente și sârguință în muncă la 7 august 1828, cu rangul clasei a 14-a". Iar Iosif Bernardazzi (Giuseppe) – „arhitect, absolvent al Academiei din Milano în domeniul arhitecturii, se numără în calitate de arhitect pe lângă biroul Majestății Sale Imperiale, la 7 august 1828, pentru rezultate excelente și sârguință în muncă, a fost premiat cu rangul clasei a 12-a, cu vechime de muncă din ziua angajării", la 24 februarie 1830, i s-a acordat rangul clasei a 10-a pentru întocmirea planurilor pentru clădirile de stat ale orașului Piatigorsk.

În acest oraș s-a născut fiul lui Giuseppe – Alexandru, a cărui aniversare de 190 de ani o sărbătorim anul acesta. Alexandru și-a petrecut copilăria în familia tatălui său Giuseppe și a fratelui lui, unchiul lui Alexandru, Giovanni, unde a primit primele cunoștințe în domeniul arhitecturii. La vârsta de 12 ani a intrat la Școala de construcții din Sankt Petersburg, pe care a absolvit-o cu excelență în 1850, fiind numit apoi membru al Comisiei pentru construcții și drumuri din Basarabia. În 1856 a fost numit arhitect-șef al Chișinăului. Aici Alexandru a reușit să câștige recunoaștere și simpatie, atât ca om, cât și în calitate de persoană publică. Recunoștința și simpatia față de Bernardazzi s-a exprimat, mai ales, prin alegerea unanimă a acestuia, de către Consiliul municipal de la Chișinău, la 1 decembrie 1875, drept cetățean de onoare al Chișinăului, cu ocazia celor 25 de ani de activitate în domeniul arhitecturii. Timp de 22 ani s-a aflat în funcția de arhitect al Chișinăului, după care, în 1878, s-a mutat la Odessa. Totuși, până la sfârșitul zilelor sale, el a continuat, ca expert cu experiență în domeniul arhitecturii, să ajute la construirea Chișinăului în vederea creării imaginii lui de oraș european exemplar.

Dacă continuăm să vorbim despre genealogia familiei Bernardazzi, atunci este important de menționat că Alexandru Bernardazzi, la rândul lui, a avut doi fii – Alexandru și Eugen, care de asemenea au continuat dinastia arhitecților. Alexandru Bernardazzi Jr. s-a născut în 1871 la Chișinău. După absolvirea Academiei de Arte din Sankt Petersburg, unde a fost student al celebrului arhitect Leon Benois, a primit diploma de arhitect-pictor și a finalizat un stagiu în străinătate. La fel ca tatăl său, s-a ocupat de proiectare în calitate de arhitect, a ținut lecții despre artă și a participat la congresele arhitecților. Un alt fiu al lui Alexandru Bernardazzi, Eugen, s-a născut în 1883 la Chișinău și, de asemenea, după ce și-a făcut studiile profesionale în Odessa și Sankt Petersburg, a devenit arhitect. S-a făcut cunoscut, mai ales, ca autor al postamentului pentru monumentul domnului moldovean Ștefan cel Mare, ridicat în centrul Chișinăului. Din păcate, viața lui Eugen Bernardazzi

Primăria Chișinău: a) monument în memoria lui Al. Bernardazzi; b) fragment din coronament; c) detaliu arhitectural. Foto: M. Șlapac.

s-a încheiat tragic în 1931 din cauza unei boli incurabile. Se cunoaște însă că până la sfârșitul zilelor sale a lucrat ca inginer la Primăria Chișinău și a proiectat hale, grădina publică a orașului și alte proiecte arhitecturale.

AG: Numărul contribuțiilor lui Alexandru Bernardazzi la conturarea culturală a orașului Chișinău este impresionant. Se poate spune că există un Chișinău bernardazzian, o fațetă, care îi aparține. Să facem un exercițiu de imaginație și să ne închipuim că pe harta Chișinăului ar rămâne doar edificiile în proiectarea cărora s-a implicat faimosul arhitect. Stimată doamnă Mariana Șlapac, ar mai rămâne o imagine de oraș? Adică, am fi putut, să zicem, în tehnologiile 3D, să reconstituim un oraș Chișinău de altădată care s-ar constitui doar din operele de artă ale lui Bernardazzi și care ar prezenta un interes pentru turiștii, de exemplu, interesați de istoria orașului, de orașul vechi, istoric? Și, în sens invers, ne mai putem imagina Chișinăul nostru lipsindu-l în totalitate de contribuțiile lui Alexandru Bernardazzi?

MȘ: Orice oraș cu personalitate are în spate un arhitect sau un grup de arhitecți. Când ne gândim la Barcelona ne aducem aminte de Antonio Gaudi, când ne gândim la Londra, ne aducem aminte de Sir Christopher Wren, iar când ne gândim la Sankt Petersburg, ne aducem aminte de Domenico Trezzini, Francesco Rastrelli, Auguste de Montferrand și Carlo Rossi. Lucrările majore de arhitectură care au marcat fizionomia Chișinăului se datorează lui Alexandru Bernardazzi. Acest specialist extraordinar poate fi considerat pe bună dreptate „arhitectul numărul unu" al orașului nostru, toate realizările sale (mai mult de 30!) fiind incluse în Registrul Monumentelor Republicii Moldova ocrotite de stat. De fapt, creațiile lui Bernardazzi reprezintă și astăzi cărți de vizită ale capitalei Republicii Moldova și obiecte de atracție pentru turiști.

Dacă la Chișinău ar rămâne doar edificiile construite de acest arhitect, am nimeri într-o adevărată atmosferă de poveste, unde fiecare construcție adăpostește un vis sau o trăire sufletească a marelui maestru. Ceea ce este impresionant însă în mod deosebit rezidă din faptul că Bernardazzi parcă extinde limitele temporale ale arhitecturii secolului al XIX-lea, combinând diferite stiluri și orientări stilistice ale trecutului. Maestrul preia teme și procedee din arsenalul arhitectural al înaintașilor, dar și

Primăria orășului Chișinău la începutul sec. al XX-lea.

din arhitecturile naționale ale mai multor popoare. Materialele utilizate de el susțin perfect imaginea obiectului construit – piatră moale de calcar, piatră brută, cărămidă, lemn, metal forjat ș.a. Formele arhitecturii bernardazziene provoacă o gamă largă de impresii și trezesc spectatorului o serie asociativă ce trimite la cele mai aspectuoase edificii din Franța, Italia, Rusia ș.a. Se reproduce o atmosferă deosebită a vremurilor demult apuse, datorată elementelor arhitecturale împrumutate de la bisericile bizantine, fortificațiile și castele medievale, palatele renascentiste ș.a. Bernardazzi este creatorul unei arhitecturi armonioase, rafinate, poetice, generatoare de emoții pozitive. Se caracterizează printr-o individualitate pronunțată și un stil original. Astăzi nu ne putem imagina capitala Republicii Moldova fără realizările acestui arhitect remarcabil.

Ideea de a reconstitui în tehnologiile 3D toate clădirile construite de Alexandru Bernardazzi la Chișinău și plasarea acestora pe harta orașului contemporan ar fi binevenită. Desigur, ar constitui un mare interes pentru ghizi, muzeografi, vizitatori străini și toți cei care sunt interesați de arhitectura Chișinăului istoric.

AG: Vă rog să ne spuneți, stimată doamnă Alla Ceastina, se poate spune că Alexandru Bernardazzi a fost un arhitect al spațiului urban în exclusivitate și că urbanismul îi caracterizează creația, opera, sau există o dimensiune superioară oricărui spațiu geografic ce îl face inconfundabil. De exemplu, se știe că și conacul Manuc Bei de la Hâncești a avut de câștigat sub creionul arhitectului. Vorbiți-ne de contribuția lui Bernardazzi din spațiul rural, la edificarea conacelor sau altor elemente din afara orașelor.

AC: Da, Alexandru Bernardazzi a proiectat clădiri nu numai în orașe, sunt cunoscute și creațiile sale din mediul rural. Exemple de astfel de construcții sunt palatul și castelul de vânătoare din Hâncești. Acest conac, care găzduiește acum Muzeul de Istorie și Etnografie, este situat la aproximativ 40 km distanță la vest de Chișinău. Așezarea este mai bine cunoscută datorită prințului armean Manuc

Primăria municipiului Chișinău, 2021. Foto: M. Șlapac.

Bei. „Prințul armenilor" a venit în Basarabia, a cumpărat aici o suprafață mare de pământ și a construit un palat, în care, din păcate, nu a avut timp să trăiască din cauza morții sale subite. Prințul Manuc Bei (Mirzoian), a cărui familie deținea moșia, a fost o personalitate remarcabilă. Era un diplomat de renume, grație lui, în palatul din București, care îi aparținea, a fost semnat tratatul de pace ruso-otoman din 1812.

În plus, el a pus bazele producerii vinurilor moldovenești după tehnologia franceză. Copiii și nepoții lui Manuc Bei l-au invitat pe celebrul arhitect Alexandru Bernardazzi să proiecteze și să edifice un castel de vânătoare din cărămidă roșie cu basoreliefuri originale, care urma să formeze, împreună cu palatul, un singur ansamblu arhitectural. Descendenții săi au construit o cramă pe moșie și au trecut aici producerea vinurilor pe scară industrială. Conacul – cu un palat, o grădină de iarnă, turnuri de veghe și un parc – a fost construit în a doua jumătate a secolului al XIX-lea după proiectul lui Alexandru Bernardazzi și timp de decenii a rămas moșia familiei Mirzoian, descendenții lui Manuc Bei.

În unele publicații științifice dedicate monumentelor arhitecturale ale Moldovei, alături de alte clădiri ale arhitectului Alexandru Bernardazzi, este menționată o biserică din satul Ustia. Aceste date au la bază o sursă bibliografică publicată în revista „Arhitect" (Зодчий), în anul 1900, unde lista lucrărilor maestrului include biserica din satul Ustia. De asemenea, se știe că în așezarea Codru (fosta Costiujeni), unele clădiri ale Spitalului Clinic de Psihiatrie au fost proiectate de Alexandru Bernardazzi. S-au păstrat rapoartele zemstvei basarabene unde se găsește confirmarea celor de mai sus.

Potrivit cercetărilor lui Isaak Bubis „A. I. Bernardazzi a construit 11 pavilioane pentru bolnavi, două clădiri de ateliere, o casă cu apartamente pentru angajați și două barăci de vară". Vom recunoaște desigur în acestea stilul unic al arhitectului. De exemplu, utilizarea calcarului ca material principal de construcție în combinație cu cărămida. Sau încadrarea ușilor și ferestrelor de la soclu până la cornișă, terminate în arce semicirculare, plasate în frontoane triunghiulare. Și de asemenea frontoanele ascuțite ale rezalitelor inspirate din goticul venețian.

Grădina publică la începutul sec. al XX-lea.

AG: Stimată doamnă Mariana Șlapac, se spune despre Bucureștiul interbelic că și-ar fi edificat, pe un anumit sector, un „mic Paris" în epocă. Am putea spune despre Chișinăul din secolul al XIX-lea că arăta ca un „mic Sankt Petersburg" sau ca „o mică Odessă", ținând cont de faptul că Alexandru Bernardazzi a fost un arhitect rus trimis la Chișinău și că a fost membru al Asociației arhitecților din Sankt Petersburg, a căror politică culturală o împărtășea și o promova? Și cum este comemorat astăzi numele acestui arhitect remarcabil?

MȘ: Chișinăul din secolul al XIX-lea dispunea de clădiri comparabile, după parametrii săi artistici și funcționali, cu cele din Odessa și Sankt Petersburg. Aici este și un mare merit al talentatului Alexandru Bernardazzi care, e adevărat, a venit la Chișinău ca un arhitect rus, format într-o instituție de învățământ din Sankt Petersburg, dar care, de-a lungul timpului, s-a afirmat ca un arhitect de talie europeană. A deținut funcția de arhitect-șef al orașului Chișinău din 1856 până în 1878. În acești ani a creat capodopere de arhitectură eclesiastică, administrativă, rezidențială, curativă și industrială, pe care le admiră și astăzi locuitorii Republicii Moldova și oaspeții străini.

Gardul din fontă din Parcul Ștefan cel Mare din Chișinău, 2017. Foto: Alla Ceastina.

Bernardazzi era bine cunoscut în mediul arhitectural al Europei. Astfel în anul 1905 a fost invitat oficial să participe la concursul internațional privind construcția „Palatului Păcii" din Haga, Olanda. Ideea creării acestui edificiu a apărut la Prima conferință din Haga, convocată la inițiativa țarului Nicolae al II-lea în 1899. În „Palatul Păcii" urma a fi așezată Curtea permanentă de Arbitraj. Din păcate, starea de sănătate nu i-a permis lui Bernardazzi să participe atunci la acest concurs prestigios.

Numele lui Alexandru Bernardazzi este comemorat în Republica Moldova, Ucraina și Rusia. În 1981, în legătură cu consemnarea a 150 de ani de la ziua nașterii arhitectului, strada Kuznecinaia (Ferarilor) din Chișinău a fost redenumită în strada Alexandru Bernardazzi. În orașul nostru au fost instalate trei plăci co-

Turnul sau Castelul de apă
din Chișinău, 1892.

Castelul de apă, Chișinău, 2021.
Foto: M. Șlapac.

memorative: prima – pe casa în care a locuit arhitectul (astăzi clădirea de pe str. București, 92), cea de-a doua – pe fosta Capelă a liceului pentru fete a zemstvei basarabene (astăzi biserica Sf. Teodora de la Sihla) și cea de-a treia – pe clădirea Primăriei. Un bust al reputatului arhitect realizat de sculptorul Boris Edwards a fost instalat în 1900 la Odessa într-o nișă aflată în partea laterală a logiei clădirii Noii Burse, cu ocazia celebrării semicentinarului de activitate creativă a lui Bernardazzi. În același an, Societatea inginerilor civili din Sankt Petersburg a instituit medalia „Alexandru Bernardazzi". În 2011 Banca Națională a Moldovei a pus în circulație moneda comemorativă „180 ani de la nașterea lui Alexandru Bernardazzi".

Din păcate, mormântul celebrului arhitect nu s-a păstrat. Așa s-a întâmplat că Alexandru Bernardazzi a decedat la 14 august 1907 în orașul Fastiv, lângă Kiev, unde se afla într-o deplasare de serviciu. În testament, arhitectul a cerut să fie înmormântat în cimitirul luteran de la Chișinău, lângă mama sa, Wilhelmina, într-o criptă, proiectată personal de el. Voința sa a fost îndeplinită, dar, cu părere de rău, în anii '60 ai secolului al XX-lea, în timpul construcției cinematografului, „40 de ani ai comsomolului leninist" (astăzi – fost deja – cinematograf „Gaudeamus") a fost distrusă o parte din cimitir, inclusiv cripta familiei Bernardazzi.

Decesul lui Alexandru Bernardazzi a avut o mare rezonanță. Sectorul de arhitectură al Secției Societății Tehnice Imperiale Ruse din Odessa a organizat un concurs internațional pentru proiectul monumentului lui Bernardazzi. A fost creată o comisie de jurizare în care au intrat Henric von Lonsky, Vladislav Dombrovski, Iuri Dmitrenko, Adolf Minkus, Vladimi Kundert ș.a. La concurs au participat arhitecți vestiți din Imperiul Rus, dar și din alte țări ale Europei. Însă această idee nu a fost dusă până la bun sfârșit din cauza situației politice și economice complicate de la începutul secolului al XX-lea.

Astăzi chișinăuienii mai au o datorie – înălțarea monumentului „arhitectului numărul unu" al orașului nostru. Ar fi un semn

Gimnaziul de Fete N. Dadiani la începutul sec. al XX-lea.

de recunoștință unei mari personalități care a contribuit cel mai mult la dezvoltarea arhitectural-urbanistică a Chișinăului și care a preferat să rămână și după moarte în acest oraș. Cel mai potrivit loc de amplasament al viitorului monument ar putea fi aleea de la marginea Cimitirului Central, care se află pe teritoriul fostului cimitir luteran.

AG: Se știe că orice creator are un stil al său propriu creat pe fundalul stilului epocii. Stimată doamnă Alla Ceastina, vă propun acum să ne descrieți, în termeni mai tehniciști-profesioniști, prin ce se caracterizează stilul Bernardazzi, ce elemente arhitecturale îi plăceau în mod deosebit și pe care le putem identifica în toate proiectele sale?

AC: Goticul italian a avut o puternică influență asupra operei lui Alexandru Bernardazzi. Însă el nu s-a limitat la acesta. Arhitectul a folosit, în construcțiile sale, elemente ale arhitecturii bizantine, rusești, bulgare și altele. În general, în cazul lucrărilor lui Alexandru Bernardazzi, putem vorbi despre un stil eclectic. Este un amestec, o combinație a diferitor stiluri, forme și procedee. Stilul eclectic există de mulți ani în arhitectură, design și modă.

Muzeul Național de Artă al Moldovei. Foto: M. Șlapac.

Biserica Sf. Pantelimon pe fundalul Policlinicii Cancelariei de Stat. Foto: M. Șlapac.

Deopotrivă, acest termen (*eclectism*) este folosit în psihologie, filozofie și artele vizuale. Începând cu mijlocul secolului al XIX-lea, acest fenomen a pătruns, inclusiv în arhitectură, ca un aliaj dintre așa-numitele stiluri „istorice", neo- sau pseudo-stiluri, printre care goticul, renascentistmul etc., combinate cu elemente din Empire, ale barocului sau ale clasicismul. Stilul eclectic s-a dezvoltat în secolul al XIX-lea datorită faptului că s-a declanșat un conflict între stilurile și tendințele existente – acestea nu au putut reflecta pe deplin legătura dintre artă și viața socială. De aceea a fost necesară o adaptare la noul care trebuia să devină organic.

Acum să revenim la creațiile arhitectului Bernardazzi. De exemplu, clădirea fostului gimnaziu al principesei Natalia Dadiani (astăzi Muzeul Național de Artă al Moldovei) a fost proiectată de Alexandru Bernardazzi în 1900, în stilul Renașterii italiene. O construcție cu două etaje în formă de T, ai cărei pereți de la primul nivel sunt căptușiți cu calcar local, iar pereții celui de-al doilea nivel – cu cărămizi de două culori și decorațiuni de teracotă. În centru este situat un rezalit de acces cu un acoperiș piramidal acoperit cu țiglă, încoronat cu un turn decorativ. Deschiderile ferestrelor din partea superioară adoptă forma curbată și cea semicirculară.

Un alt exemplu este biserica grecească (Sf. Pantelimon), care a fost construită între anii 1895–1896 după proiectul lui Alexandru Bernardazzi. Aici arhitectul utilizează stilul bizantin: plan în formă de cruce greacă înscrisă, două turle octogonale cu cupole, deschideri sub formă de arcade cu vitralii multicolore și din nou ziduri din cărămidă de

Biserica „Sf. Teodora de la Sihla",
imobil în construcție. Foto: M. Șlapac.

Biserica „Sfânta Teodora de la Sihla”, Chișinău.
Foto: M. Șlapac.

Placă comemorativă pe capela Liceului de Fete, în prezent Biserica „Sfânta Teodora de la Sihla”.
Foto: M. Șlapac

două culori și decorațiuni din ceramică. Între ferestre și pe turle se pot vedea colonete decorative. Arhitectul a elaborat cu măiestrie toate detaliile, inclusiv gardul bisericii.

Primăria Chișinău a fost construită în anii 1902–1903 după proiectul arhitectului Mitrofan Eladi, dar cu participarea lui Alexandru Bernardazzi care, în acea perioadă, activa deja în Odessa, dar contribuia activ la amenajarea capitalei din Basarabia. Construită în două nivele, sub forma literei L în plan, clădirea a fost proiectată de cei doi arhitecți în tradiția goticului florentin și a Renașterii italiene timpurii. Intrarea principală a clădirii este accentuată de un rezalit ușor proeminent cu un amplasament diagonal și o decorație reprezentată de un turn cu ceas. În diferite locuri ale fațadelor ce dau spre stradă se află mai multe ferestre rotunde, care au devenit importante elemente decorative. Acestea se întâlnesc și în arhitectura palatelor și castelelor europene. În 1907, ziarul „Bessarabskaya Gazeta” (Бессарабская газета) scria următoarele: „clădirile sale [A. Bernardazii] sunt inconfundabile, indiferent de stilul lor – se deosebesc întotdeauna printr-o nuanță specială de nobilețe și farmec confortabil – urmă incontestabilă a individualității unui artist adevărat”.

AG: Voi atinge acum un subiect mai dureros. Au fost afectate de-a lungul timpului creațiile lui Bernardazzi de contribuțiile barbare ale oamenilor (nu mă refer și la cutremure)? S-a ținut cont, atunci când s-au ridicat și alte construcții în Chișinău, de armonizarea lor cu proiectele lui Bernardazzi? Sunt, în prezent, suficient de gândite proiectele de construcție a clădirilor moderne în așa fel încât să creeze un tot unitar și armonios cu construcțiile în stilul Bernardazzi? Ce părere aveți, stimată doamnă Mariana Șlapac? Vă rog să ne descrieți vreun caz de integrare a construcțiilor recente în peisajul orașului de altădată care are stilul lui Bernardazzi.

MȘ: În perioada sovietică unele edificii eclesiastice proiectate de Alexandru Bernar-

Castelul Manuc Bei de la Hâncești.
Foto: Alla Ceastina.

Castelul de vânătoare Manuc Bei. Foto: Alla Ceastina.

dazzi la Chișinău au căpătat alte funcții decât cea de oficiere a cultului religios. Astfel biserica Sf. Pantelimon a fost reprofilată în Sală de degustare a vinului, iar naosul fostei Capele a liceului pentru fete a zemstvei basarabene a găzduit un timp o sală de sport. Unele clădiri au fost supuse reconstrucțiilor interioare atunci când și-au schimbat destinația inițială. Astfel, fostul Gimnaziu de fete al principesei Natalia Dadiani a fost replanificat în interior când a fost transformat în Palatul pionerilor, iar fostul conac Râșcanu-Derojinschi – când a găzduit lectoriul central al societății „Znanie" („Cunoștința"). Totuși în acea perioada fațadele operelor lui Bernardazzi practic nu au fost afectate, iar contextul urbanistic general era cât de cât respectat.

O atitudine destul de grijulie a fost manifestată în cazul amplasării în vecinătatea bisericii Sf. Pantelimon a fostei policlinici a Direcției curativ-sanitare (arhitect Ludmila Gofman). Planul edificiului cu destinație curativă, de tra-

Clădirea spitalului de boli nervoase din Costiujeni.

Novaya Birja, Odessa. Foto: A. Levitsky, D. Shamatashi.

seu curviliniar este determinat de ideea punerii în evidență a operei lui Bernardazzi. Regimul de înălțime este respectat, clădirea policlinicii fiind mai joasă decât monumentul de cult. La tratarea arhitecturală a noii construcții au fost utilizate unele procedee din vocabularul plastic al complexului bisericii – paramentul din piatră albă de calcar, incluziuni din olane roșii ș.a. Însă nu este vorba de o repetare mecanică – toate aceste elemente au fost stilizate și incluse într-o clădire contemporană. Ultima nu afectează vizual monumentul de arhitectură, ci constituie un perete-fundal integrat destul de reușit în ambianța urbană.

Un alt exemplu ține de alăturarea la fostul Gimnaziu de fete al principesei Natalia Dadiani a două corpuri laterale: primul fiind atașat de partea dreaptă, în anul 1954 (arhitect Valentin Voițehovschi), iar celălalt – de partea stângă, în anul 1976. Ambele aripi laterale, simetrice în oglindă prezintă variațiuni arhitecturale la tema stilului eclectic și Empire-ului sovietic. Primele două niveluri dispun de un parament rustuit. Ferestrele arcuite ale etajului ne amintesc de arhitectura palatelor renascentiste, iar nivelul superior cu deschideri rotunde încadrate într-un decor reliefat pare a fi inspirat din edificiile baroce. În același timp, sunt utilizate mai multe elemente din simbolistica sovietică: stele cu cinci raze, snopi de grâu și secere. Însă în cazul de față nu există un conflict vizual între arhitectura monumentului autentic și cea a construcțiilor alăturate în perioada sovietică – arhitectul Valentin Voițehovschi a reușit să pună în valoare capodopera lui Bernardazzi.

Următorul exemplu ține de un centru de business cu apart-hotel (arhitect Victor Grozavu) – un imobil în construcție, cu 16 nivele, atașat dinspre curtea fostului conac al lui Râșcanu-Derojinschi. Acesta a fost supraînălțat cu două nivele, deci a avut loc o intervenție asupra monumentului. În același timp, hotelul se află în imediata vecinătate a fostei Capele a liceului pentru fete a zemstvei basarabene. În cazul de față conceptul arhitectural al noii construcții nu corelează nicidecum cu caracteristicile spațial-volumetrice și stilistice

ale zonei protejate a celor două monumente. Edificiul nou cu o arhitectură neaspectuoasă reprezintă o inserție multietajată străină în țesutul urban istoric, dăunând vizual operelor lui Alexandru Bernardazzi. Este regretabil faptul că proiectul acestui imobil a fost acceptat de majoritatea membrilor Consiliului Național al Monumentelor Istorice de pe lângă Ministerul Culturii. Unii spun că au aprobat amplasarea hotelului în centrul istoric cu condiția restaurării conacului istoric și a creării locurilor de parcare suficiente în zonă, iar alții pledează pentru așa-numita „dezvoltare a orașului". Din păcate, acest caz va rămâne un exemplu de sfidare a legislației internaționale în domeniul protejării patrimoniului construit la care Republica Moldova a aderat, dar și o lipsă totală de respect față de creațiile marelui arhitect Alexandru Bernardazzi.

AG: Stimată doamnă Alla Ceastina, vorbiți-ne câte ceva despre proiectele realizate de Alexandru Bernardazi în alte orașe ale lumii. Ce părere aveți în privința protejării patrimoniului celebrului arhitect în acele orașe? Ce puteți spune despre restaurarea clădirilor construite de Bernardazzi în Republica Moldova și în alte țări?

AC: Cercetătorii creației arhitectului Alexandru Bernardazzi au remarcat: „Chiar și cei neinițiați pot urmări o unitate a stilului în toate lucrările lui Bernardazzi. În condițiile utilizării numeroaselor forme și ornamente, lui Bernardazzi i-a reușit să păstreze măsura. Chiar și excesul aparent de forme, împotriva căruia au luptat așa-numiții funcționaliști, este de natură creativă. Formele și detaliile de prisos pot fi remarcate numai atunci când sunt accidentale și nu se armonizează între ele, iar în opera lui Alexandru Bernardazzi, cu toată bogăția și saturația fațadei, nu se simte niciodată superfluul. Iată ce înseamnă arhitectură adevărată".

Aș dori să menționez, în primul rând, Ucraina, și anume orașul Odessa, unde Bernardazzi s-a mutat în 1878. Unul dintre monumentele arhitecturale remarcabile este clădirea „Novaya Birja" („Новая Биржа") situată la intersecția străzilor Pushkinskaya și Politseyskaya (astăzi Filarmonica de Stat din Odessa). Interesant este că în 1891 a fost anunțat un concurs pentru elaborarea proiectului clădirii și cea mai bună lucrare a fost recunoscută ca fiind cea a arhitectului Vikenty Prohaska din Viena. Însă acest proiect a fost refăcut de Alexandru Bernardazzi, întrucât nu îndeplinea toate cerințele impuse. Clădirea „Novaya Birja" a fost construită între anii 1894–1899. Cele mai rafinate materiale au fost folosite la edificarea acestei clădiri: marmura de Carrara pentru fațade, pietrele artificiale multicolore, soiuri scumpe de lemn, precum și pictura pentru decorarea interiorului. Fațadele clădirii au fost realizate în stilul goticului venețian, pereții cu deschideri destul de mari de contur ogival se potrivesc bine cu soclul masiv. Foarte reușit se încadrează în concepția generală logia imensă și, în același timp, foarte elegantă. S-a scris despre clădire următoarele: „coloane răsucite de marmură albă, vitralii, abundența speciilor scumpe de lemn din interior amintesc una dintre perlele arhitecturii medievale din Veneția – Palatul Dogilor". Curtea, nu prea mare ca suprafață, se caracterizează prin forme plastice și are un stil foarte asemănător cu clădirea Primăriei Chișinău.

Hotelul cu cinci etaje „Bristol", situat la intersecția străzilor Puşkin și Ivan Bunin, a fost construit în anii 1898–1899, la fel, după un proiect în stil „pseudo-baroc" al lui Alexandru

Bernardazzi. Sunt aici numeroase sculpturi și diverse decorațiuni. O atenție deosebită a fost acordată interiorului hotelului. Holul luxos impresionează prin decorul bogat. Scara principală este din marmură și e decorată cu grilaje de fier forjat. Tavanul de sticlă al restaurantului a fost pictat de pictorul Jurs.

Tot la Odessa, cu participarea lui Alexandru Bernardazzi, a fost construită clădirea gării „Kulikovo pole" (Куликово поле) în stilul renascentismului târziu (proiectată de arhitectul Victor Schröter); de asemenea, casa pentru persoane cu dezabilități în memoria celei de-a 25-a aniversări a domniei împăratului Alexandru al II-lea pe strada „Vneșniaya" (Внешняя) în spiritul arhitecturii vechi ruseşti; casa bisericească din liceul comercial; un orfelinat comemorând evenimentul din 17 octombrie 1888; cripta și stânca sub monumentul generalului adjutant Fiodor Radetsky (proiectat de academicianul Victor Schröter); spitalul evanghelic; memorialul în cinstea familiei monarhice în suburbia „Novaya Praga" (Новая Прага) în 1888; monumentul familiei Lemme din vechiul cimitir; grilele de stejar de lângă monumentul lui Alexandru al II-lea; biserică din azilul pentru oamenii fără adăpost; biserica reformată (proiectată de Victor Schröter); clădirea de stat pentru canalizare; monumentul lui Novikov; casa lui Vitman, casa și magazinul Petrokokino; casele Belaya, Yanovskaya, Levit, Doppelmayr; magazinul din casa lui Brodsky; casa lui Gurovich, Kukta, conacul de la țară a baronului Maas, vila Yaroshenko și altele. Alexandru Bernardazzi a elaborat proiectul Teatrului Orășenesc din Odessa (care nu a fost finalizat din cauza costului ridicat al construcției) și a construit clădirile societății de împrumuturi reciproce și Bisericii Ortodoxe din Varșovia, precum și Bisericii Ortodoxe din Eupatoria, Crimeea.

În Bender, Alexandru Bernardazzi a ridicat o capelă catolică, toate clădirile stațiilor de cale ferată Bender-Galați și docurile militare pentru încărcarea obuzelor de lângă Reni, pe Dunăre. Desigur, gradul implicării sale în proiectarea și construcția clădirilor este departe de a fi cunoscut, iar acest lucru urmează a fi studiat de către oamenii de știință. Numai în Odessa, unde arhitectul a locuit și a creat din 1878 până în 1907, au fost construite aproximativ 100 de obiecte și acolo au supraviețuit mult mai multe clădiri decât la Chișinău.

Problemele restaurării monumentelor arhitecturale, al căror autor a fost Alexandru Bernardazzi, sunt actuale atât în Republica Moldova, cât și în Ucraina. Pentru comparație, putem lua Odessa, unde arhitectul a lucrat aproape 30 de ani.

Se știe că la Odessa, Departamentul de Arhitectură și Urbanism a anunțat o licitație pentru elaborarea pașapoartelor de fațade pentru 14 clădiri din centrul orașului, în plus, restaurarea unora dintre acestea este inclusă în Programul-țintă pentru conservare și dezvoltare a centrului istoric din Odessa pentru anii 2019–2021. Programul se referă la monumente de arhitectură și urbanism, printre care două au fost construite de Alexandru Bernardazzi. Prima clădire ridicată la începutul anului 1900 este situată pe strada „Bolshaya Arnautskaya" nr. 24 și a doua, casa de raport a lui Breitbart, ridicată în 1891, se află pe stradă Louis Pasteur, 34.

În Republica Moldova, în urmă cu câțiva ani, a fost efectuată o restaurare de proporții a palatului prințului Manuc Bei din orașul Hâncești. Lucrările de restaurare au început

în 2007, iar deschiderea palatului a avut loc pe 13 decembrie 2015. La 4 noiembrie 2016 s-a finalizat restaurarea fostului Gimnaziu pentru fete din Chișinău al principesei Natalia Dadiani. Cu toate acestea, atât restauratorii ucraineni, cât și cei moldoveni au încă multe de făcut în acest sens.

De asemenea, vrem să credem că autoritățile orașului nostru vor putea onora în mod adecvat numele talentatului arhitect Alexandru Bernardazzi, a celui care a lucrat toată viața „neobosit, investindu-și toate cunoștințele, energia și talentul în orice lucrare. Și ca acea fabuloasă pasăre de aur, mesagerul soarelui, care și-a lăsat penele peste tot, tot așa și Alexandru Bernardazzi a împrăștiat peste tot pene aurii, strălucitoare ale frumosului pe fața ținutului unde soarta l-a aruncat și în sufletele acelor oameni pe care i-a cunoscut". În felul acesta a scris, în 1907, „Bessarabskaya Gazeta" despre acest arhitect remarcabil.

AG: Vă mulțumesc respectuos pentru acest dialog edificator în multe privințe.

Alexandru Bernardazzi: contribuții la estetica orașului Chișinău

Rezumat. Dialogul de față se poartă în jurul numelui Alexandru Bernardazzi, celebrat în anul curent, cu ocazia celor 190 ani de la nașterea sa. Scopul convorbirii constă în valorificarea contribuției arhitectului Bernardazzi la estetica orașului Chișinău. Activând în calitate de arhitect-șef al orașului Chișinău între anii 1856–1878, descendentul dinastiei Bernardrazzi a reușit să înscrie armonios capitala Basarabiei de atunci în contextul estetic, arhitectural și cultural din Europa, dar și din Imperiul Rus. Alexandru Bernardazzi încheie pleiada arhitecților basarabeni din prima jumătate a secolului al XIX-lea, numele lui reprezintă începutul unei alte perioade cu adevărat noi în arhitectura din Basarabia. Chișinăul secolului al XIX-lea a obținut însușirea de „oraș european" datorită eforturilor creative ale acestui arhitect talentat. Alexandru Bernardazzi s-a făcut cunoscut prin crearea unor construcții arhitecturale în mai multe orașe, precum Odessa, Fastiv, Varșovia, dar și în câteva localități rurale.

Cuvinte-cheie: dialog, Alexandru Bernardazzi, Chișinău, Odessa, arhitect-șef, monumente arhitecturale, oraș european.

Alexander Bernardazzi: contributions to the aesthetics of Chisinau

Summary. The dialogue is held around the personality of Alexander Bernardazi, celebrated this year on the occasion of the 190th anniversary of his birth. The purpose of the conversation is to capitalize on the contribution of the architect Bernardazzi to the aesthetics of Chisinau. Activating as chief architect of the town of Chisinau between 1856–1878, the descendant of the Bernardrazzi dynasty managed to harmoniously inscribe the capital of Bessarabia at that time in the aesthetic, architectural and cultural context of Europe, but also of the Russian Empire. Alexander Bernardazzi concludes the list of Bessarabian architects from the first half of the 19th century, his name represents the beginning of another truly new period in Bessarabian architecture. Nineteenth-century Chisinau gained the status of "European town" thanks to the creative efforts of this talented architect. Alexander Bernardazzi became known by creating architectural constructions in several cities, such as Odessa, Fastiv, Warsaw, but also in several rural settlements in Bessarabia.

Keywords: dialogue, Alexander Bernardazzi, Chisinau, Odessa, chief architect, architectural monuments, European city.